

EGY MAGYAR VONATKOZÁSÚ OLASZ POLITIKAI IRAT 1706-BÓL

KÖPECZI BÉLA

Apponyi Sándor¹ szerint ritkaság számba megy az az olasz kiadvány, amely az ő gyűjteményében található, s amelynek címe: *L'idea della ribellione nel Regno di Ungheria sotto Francesco Ragozzi Comminciata l'anno 1700, Descritta da F.S. etc.* A címlapon csak az író monogramja szerepel, akiről a szövegből azt tudjuk meg, hogy „ecclesiastico”, tehát egyházi ember, de teljes nevét nem árulja el. Azt sem tudjuk, hogy hol adták ki és melyik nyomda jelentette meg. A tartalomból az derül ki, hogy a megjelenés időpontja valószínűleg 1706 volt, miután az eseményeket 1705 végéig mondja el. Kerestem ezt a kiadványt a nagy könyvtárakban Itáliában, de eredménytelenül, címe a régi olasz bibliográfiákban sem található. Meglepő, hogy a magyar történetírás sem használta, pedig a Rákóczi-szabadságharc első éveiről fontos dolgokat mond el. Része annak a nemzetközi politikai irodalomnak, amelynek tárgya a szabadságharc politikai, jogi, történelmi megítélése s melynek szerzői közt olyan jeles publicistákat találunk, mint D. Defoe, Eustache Le Noble, Jean de la Chapelle, Jean Baptiste Du Bos, Karl Scharschmidt, magyar részről Rákóczi mellett Ráday Pál, Brenner Domokos vagy Klement Mihály.²

A szerző bevezetőjében elmondja, hogy nem annyira a képzelethez, mint az intellektushoz kíván szólni, mert „békés hazájában” és az egyházi élet magányában ezt tanulta meg tisztelni és ezt a meggyőződését erősítették meg a különböző udvarokban a polgári ügyek vitelében szerzett tapasztalatai is. Ami a magyarországi „forrongásokat” (rivoluzioni) illeti, miután szemtanú volt, azt írja le, ami történt és nem azt, aminek történnie kellett volna. Emellett olyan dolgokról szól, amelyek mindenki számára ismertek, de talán „a szükséges körülmények” nélkül. Arra nem vállalkozik, hogy a fejedelmek dolgozószobáiba lépjen, csak „a sasok repülései hatolnak be az államtitkok világába”.

¹ Apponyi S. rövid leírását adja App. H. IV. 2397. „Diese kleine Schrift ist, wie ich glaube, sehr selten, ich fand sie nirgends angeführt” – írta. Az ő példánya egy másik kiadványhoz van kötve, melynek címe *Memorie del Cavalier di San Giorgio* s amely Milánóban jelent meg Marc' Antonio Pandolfo Malatesta kiadásában 1714-ben. Magam a Széchenyi Könyvtár 203.510 jelzetű példányát használtam.

² Vö. A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Szerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1970.

Az utalásokból arra következtethetünk, hogy egy olyan egyházi személyről van szó, aki az 1700-as évek elején a császári fővárosban tartózkodott, s aki „affari civili”-vel is foglalkozott, mint ilyen írásos forrásokból és az udvari körökkel fenntartott kapcsolatai révén szóbeli értesülésekből is tájékozódott a magyarországi helyzetről.

Magyarország történetének ismertetését a korabeli olasz történetírás egyik közhelyével kezdi: ez az ország rendkívüli változások színtere, teátruma, amelyek a halandók bámulatát vívják ki s amelyeket a magyar nemzet egyik alaptulajdonsága, az „inconstanza costante”, tehát az „állandó állhatatlanság” magyaráz.³ Ez nyilvánul meg azokban a felkelésekben, amelyeket Báthorytól kezdve a magyarok a császár ellen folytattak, akinek tulajdonképpen hálásnak kellene lenniök, mert felszabadította őket az „ottomán iga” alól. Ezt a rebellis szellemet folytatja Rákóczi Ferenc, aki jeles tulajdonságainál fogva kiváló emberré válhatott volna, de a nagyravágyás megrontotta, „jogarokra és koronákra” vágyott. A császár elleni felkelésre ösztönözték — Thököly és a hegyaljai felkelés „maradékai” —, mindazok, akik elégedetlenek voltak a fennálló viszonyokkal. Ez utóbbi felkelés idején egyébként Rákóczi óvatosan viselkedett és Batthyányi Ádámnál húzta meg magát, de nem szünt meg intrikálni.

Nem közvetlenül, hanem áttételesen Villars marsallt, a bécsi francia követet vádolja azzal, hogy Rákóczit a császár ellen biztatta, de megengedi, hogy a fejedelem volt a kezdeményező a francia udvarral való kapcsolat felvételében. Az összeesküvésben mindenekelőtt Bercsényi és Szirmai szerepét emeli ki. Longuevalt dicséri, mert felfedte a bécsi udvar előtt az összeesküvők tervét, Rákóczi szökését a bécsujhelyi börtönből feleségének és Lehman kapitánynak tulajdonítja, a jezsuiták közreműködéséről nem emlékezik meg. Ismerteti a fejedelemnek a császárhoz írt levelét, amelyet a börtönben hagyott és hangsúlyozza I. Lipót jóindulatát Rákóczi iránt.

A felkelés kirobbantásában nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy Rákóczi Miksa Emánuel bajor választóval kapcsolatba lépett és ezzel összefüggésben részletesen ismerteti a bajor–császári viszony alakulását. A hangsúlyt a magyarországi események leírásában nem annyira a hadi cselekményekre, hanem a tárgyalásokra teszi. Végig azt bizonyítja, hogy I. Lipót kész volt engedményekre, de csak bizonyos határok között. A magyarok viszont olyan követelésekkel léptek fel, amelyek elfogadhatatlanok még egy olyan „kegyes monarcha” számára is, mint amilyen a császár. Közli I. Lipót 1703 április 22-i kiáltványát (ez tévedés, I. Lipót nyílt levele október 16-án

³ Az olasz publicisztika és történetírás ezt a képet főleg az 1660-as esztendőktől kezdve alakította ki a magyarokról. Vö. Köpeczi Béla, *Magyarország a kereszténység ellensége*, Budapest, 1976. (és német változata, Wien–Budapest, 1980.)

jelent meg), amelyben Magyarország kiváltságainak fenntartását és amnesztiát ígért, de fenyegetetett is, ha hat héten belül a „rebellisek” nem térnek hűségére.

A szerző láthatólag azoknak a bécsi udvari köröknek a véleményét visszahangozza, akik nem bíztak a béketárgyalásokban. Ezek között nemcsak a közismerten magyarellenes Siegbert Heister tábornokot találjuk, hanem Szavójai Jenőt is, aki a fegyver általi legyőzést tartja egyedül célszerűnek, bár kezdetben Batthyányi Ádám özvegye útján kísérletet tesz a kapcsolatfelvételre Rákóczival. Mögöttük áll Harrach főminiszter, de Kollonich érsek és a jezsuita rend is, amely félti magyarországi pozícióit. Ezzel a párttal szemben lép fel Salm herceg és Kaunitz gróf, akik inkább a megegyezés hívei, s akiket később János Vilmos pfalzi gróf, az új főminiszter is támogat.⁴ A császár ingadozik annál is inkább, mert 1703 végén, 1704 elején nem áll rendelkezésére elegendő erő a magyar felkelés leveréséhez s mert szövetségesei, az angolok és hollandok sürgetik, hogy küldjön csapatokat az itáliai és a nyugati frontra.

A békekezdeményezést — természetesen utasításra — Eszterházy Pál indítja el, aki titkárát, Jeszenszky Istvánt küldi Bercsényihez, mert őt tartja a felkelés tényleges vezetőjének. A nádor korábbi szolgálkú politikája széleskörű ellenszenvet váltott ki s közvetítését Rákócziék nem fogadták el. Ezzel szemben rokonszenvet aratott az 1696-os tanácskozások Széchenyi Pál⁵ kalocsai érsek, akit Károlyi Sándor így jellemez: „egy méltóságos, igaz, magyar hazájának s koronájának állhatatos híve”.⁶ Jó volt róla Rákócziinak és környezetének,⁷ de a holland és angol követek véleménye is. Charles Withworth ezt írta róla: “a Prelate of good Reputation and Interest” vagy “a Prelate of Interest and Credit in his Country”.⁸ A megbékélést kereső udvari körök mindezt tudták róla és a császár egyik bizalmasa, Széchenyi régi ismerőse, Gerolamo Scalvinioni udvari tanácsos és kincstáros, 1703 december 10-én felkéri a kalocsai érseket, hogy közvetítsen az udvar és a felkelők között. 1704 január 2-án I. Lipót hivatalosan is megbízza ezzel a feladattal.

Széchenyi felkérésre január 28-án összefoglalja a császár számára a kurucok követeléseit s ez az irat nagy felháborodást vált ki udvari körökben.

⁴ Úgy mutatja be az udvari pártokat J.J. Hamel-Bruyninx, bécsi holland követ, amikor elfoglalja állomáshelyét: Weensche Gesandtschaftsberichte. II. 179.

⁵ Vö. Márki Sándor: Széchenyi Pál életrajza. Pozsony, 1884; B. Szabó László: A Széchenyi-család története. I. Budapest, 1911.

⁶ Károlyi Sándor Önéletrajza, Pest, 1865, 45.

⁷ Brenner Domokos az Histoire des Révolutions de Hongrie-ban szól elismeréssel az érsekről, akinek titkára volt. I. m. II. 106, 245. (A 6 kötetes kiadás, Hága, 1739.)

⁸ Ch. Withworth Hedges külügyi államtitkárnak, 1703. dec. 15 és 1704. febr. 2. AR /1, 78, 120.

Az érsek ugyanis meglehetősen nyersen közvetíti a követeléseket és olyan hangnemben, amely legalábbis a részbeni egyetértést tételezi fel. A közjogi és gazdasági sérelmek mellett olyan követeléseket is közvetít, mint az országgyűlés összehívása, sőt a külföldi garanciák megadása.⁹

Kiadványunk szerzője elítéli Esterházy, de különösen Széchenyi közvetítési kísérletét. Egyházi személyről lévén szó, szokatlanul éles szavakkal veti az érsek szemére, hogy kétarcú politikát (dopiezza) folytat és ártalmas szerepre vállalkozik. Szerinte a prelátus nem alkalmas politikai ügyek vitelére, eddig inkább azzal tűnt ki, hogy „illendő eleganciával szónokolt, de nem azzal, hogy a megfelelő óvatossággal politikáról tárgyaljon” (pareva più tosto valere per orare con politia, ma non per trattare con prudenza politica). Egyik hatalmas protektora juttatta ehhez a szerephez, akit nem nevez meg, de feltételezzük, hogy Scalvinionira utal, mert — mint mondja — a császár valet de chambre-jából lett báró és udvari tanácsos. Szerinte ez a választás ellentmond minden “regola di stato e di buon governo”-nak, hiszen Széchenyi már a múltban is szoros kapcsolatban állt az elégedetlenekkel. Az udvari köröktől nyert értesülések alapján azzal is vádolja, hogy ő maga is ösztönzi a felkelőket követeléseik fenntartására.

Széchenyi értesül ezekről a szóbeszédekről és a szerző összefoglalja annak a levélnek a tartalmát, amelyet a császárhoz írt, s amelyben visszautasítja a rágalmakat. Szól arról a levélről is, amelyet az egyik barátjának írt Bécsbe, aki feltehetőleg Scalvinioni s amelyben azt hangsúlyozza, hogy egyszerre akarja szolgálni a császárt és hazáját. A császár megnyugtatja az érseket, sőt biztosítja bizalmáról, mire a prelátus elmondja, milyen elkeseredéssel tölti el, hogy birtokait a „német katonaság” feldúlta és embereit súlyosan megsebesítették.¹⁰ Szerzőnk következtetése ez: „De bármint legyen is, eddig a császár számára több rossz, mint jó szolgálatot tett, ha nem is közvetlenül saját rosszakaratával, hanem a szolgálóiéval és társaiéval, akik mind dühödt rebellisek és nem különbözve uruktól, ellenszenveznek és elégedetlenkednek a németekkel, akik megengedték, hogy uruk összes alattvalói felkeljenek.”¹¹ Itt a szerző Heister tábornok vádjait ismétli meg Szécsényivel

⁹ Széchenyi levelei megjelentek: *Epistolae archiepiscoporum Georgii et Pauli Széchenyi*, Miller Jakab kiad. Pest, 1–2. 1807. Egy részüket közli a Brenner is az *Histoire*-ban.

¹⁰ A leveleket nem szószerint idézi, összefoglalja. Mindenesetre olyan kapcsolatai voltak, hogy ezekhez hozzájuthatott. Feltehetőleg az érsek április 7-i, 15-i leveléről van szó (az elsőt a császárnak, a másodikat Scalvinioni-nak írta.)

¹¹ *Ma comunque fosse, certo è che il desseruigio del Prelato era per cesare sino allora stato maggiore del seruitio, se non per sua diretta maleuolenza, almeno per quella de suoi Domestici, e de'suoi Compagni tutti rabiosissimi Ribelli, e non dissimili al loro Signore mal'assetti, e mal contenti de Tedeschi, contro quali haueuano permesso de insorgere a tutti li Sudditi del detto loro Padrone. I. m. 64.*

szemben, amelyekből annyi igaz, hogy sokan a veszprémi püspökség területén is kurucokká lettek és szembeszálltak az irtózatossá kegyetlenkedő császári katonasággal.¹² Ezután a szerző ismerteti az első gyöngyösi békeértekezlet lefolyását s ennek keretében közli latinul azt a 25 pontot, amelyek a felkelők követeléseit tartalmazzák s amelyeket az azokban résztvevő császári küldöttség állított össze. Majd közreadja az udvar június 20-i válaszát is.¹³ Szól a második gyöngyösi tárgyalásról is, amely csak a fegyverszünet körül forgott. Kifogásolja, hogy a magyar elégedetlenek egyenlő félként és teljesíthetetlen kívánságokkal léptek fel a császárral szemben. 1704 októberében Selmecen folytatódott a tanácskozások, amelyeken már az angol és holland békeközvetítők is résztvettek, de eredmény nélkül.¹⁴ A Bécsbe érkezett jelentéseket úgy használja fel, mintha ő maga a békeközvetítőktől hallotta volna az elmondottakat: azt akarja bebizonyítani, hogy a mediátorok rá akarták beszélni a magyarokat a megegyezésre, de sikertelenül, mert azok kitartottak elfogadhatatlan követeléseik mellett.

Istvánfit idézve felhasználja a történelmet annak bizonyítására, hogy a magyarok hálátlanak, felkeltek többször is törvényes uralkodójuk ellen, sőt a törökök segítségét is kérték ellene. Védi a történeti érvekkel a Habsburg-ház örökösödési jogát a magyar trónra, hangsúlyozva, hogy a választó királyság nem volt mindig jellemző a magyar alkotmányra és hogy az új körülmények új kormányformát kívánnak meg. Egyébként a Habsburgok mindig „kegyelmesek” voltak a magyarokhoz és most is készek az amnesztia megadására. Ha a magyarok nem hajlandók a megegyezésre a császári feltételek mellett, akkor a fegyver fog dönteni és az ország elpusztul.

Mindezt az angol küldött szájába adja, aki a bibliából hoz fel példákat arra, hogy miként lehet az országot a nyomorúságtól megmenteni. Javasolja a magyaroknak, ismerjék el a Habsburgok örökösödési jogát, s a mediáció útján fogadják el a békét, amely a legfőbb jó.

Hogy tárgyilagosságát bizonyítsa, a szerző ismerteti a másik fél érveit is. Szerinte Bercsényi „természetes és mesterséges elokvenciájával” adja elő,

¹² Széchenyit külön is hibáztatják azért, mert Cséry Mihály sümegi gazdatiszt a kurucoknak toborzott. A fő rágalmazó Niczky György, de olyan jezsuiták is, mint Kazy István, Hevenesi Gábor vagy Szegedi Pál.

¹³ Katona István: *Historica critica Regni Hungariae*, Buda, 1805 XXXV. 470. és köv. Rövid összefoglalóként a „Der Malcontente Fürst Rákóczy”-t idézi.

¹⁴ A selmeci tárgyalások iratait Rákóczi kiadatta, a keresztény fejedelmekhez és a világ népeihez szóló kiáltvánnyal együtt. RMK II. 2252 és 2255/a. Vö. még Ráday Pál iratai. Szerk. Benda K., Esze T., Maksay F., Pap L. I. köt. Budapest, 1955, 191. és köv. A fejedelmek ebben elítéli fegyverszüneti feltételek megváltoztatása és az igazi béketárgyalások elmaradása miatt „az Austriai Háznak az dolgok végzésében való színes állhatatlanságát” és „még most is nemes szabadságunknak utolsó romlása s megcsalattatásunkra igyekvő szándékát”.

hogy a magyarok nem „rebellisek”, amint a császári biztosok állítják, hanem jogaikért küzdenek és lelkiismeretük szavára hallgatnak. Hiába igyekeztek a közvetítők a magyarokat jobb belátásra bírni, azok végülis semmitmondó választ adtak, sőt maguk is bibliai és történeti példákkal próbálták alátámasztani harcuk jogosságát. Idézi Rákóczi szavait, aki szerint ugyanúgy fogják keresni és megtalálni szabadságukat, mint ahogy azt a hollandok tették, amikor felkeltek a spanyol uralom ellen. Itt ismét utal Szécsényinek egyik levelére, amelyben az javaslatokat tett a kuruc vezetők megnyerésére.

Közben azonban új császár került a trónra, s meghalt az érsek „potente protettore”-ja is. Az új minisztérium nem bízik a prelátusban, aki a „németek” ellenségének mutatkozott. A magyarok makacosságával kapcsolatban kitér arra, kik az „elégedetlenek” vezetői és arra a következtetésre jut, ami számára is meglepő, hogy azok nem protestánsok, hanem katolikusok. Ezek szerinte engedték magukat elámítani a németellenességtől, pedig a protestánsok a katolikus vallás elpusztítására törekuszenek. Ezek után ismerteti a szécsényi országgyűlés lefolyását és az ott elfogadott határozatokat.¹⁵ Ezek azt bizonyítják, hogy a magyarok nem akarnak megegyezni.

Reméli, hogy a munka második részében folytatni tudja a történetet, amelyet eddig is csak azért írt, hogy megmutassa: „Siralmas dolog itt látni a megfertőzött vallást, a megromlott erkölcsöket, a széthúzásokat, az oly gyakori csalásokat és tumultusokat, amelyek (az országot) szánalmas nyomoruságba döntötték, oly formában, hogy a fegyverek zaja még inkább mint az én szerény tollam elegendő, hogy ez egész világ pontos értesülést szerezzen róla és szánalmat érezzen iránta.”¹⁶ Önmagát azzal vigasztalja, hogy senkit sem akart dicsérni, az igazságot szerette volna megírni, nem volt szándéka gyalázni a magyarokat, „akik között a jók mindig jók fognak maradni és a magam és mindenki részéről elítéltetnek a rosszak, a jók pedig mindig tiszteletet és szeretetet váltanak ki.”

A kiadvány végén egy latinnyelvű manifesztumot olvashatunk, amely formailag a *Recrudescunt*ot igyekszik utánózni, tartalmilag pedig megcáfolni. A polémiának személyes élet ad. Bemutatja a Rákóczi-családot, amelyet azzal vádol, hogy mások kárán gazdagodott meg és tett szert hatalomra.

¹⁵ A szécsényi országgyűlés törvényei a Rákóczi tárban. Szerk. Thaly K. Pest, 1866. 436. és köv. old.

¹⁶ *Eccoci gentil Lettore non come parto di mente eleuata, ma come embrione di una suogliata persona, che solo ha scritto per incitare ne' Fedeli compassione a placare l'ira Diuina sopra questa misera Patria, lo Stato presente dell'Ungheria. Quiui e cose lacrimiuole veder la Religione contaminata, li costumi guasti, le discordie, le frodi, i tumulti si frequenti, che l'hanno ridotta ad una deplorabil calamita di forma che il rumore delle sue armi piu che la mia oscura penna è bastante leuarne per tutto il Mondo distinta contezza per cauarne compassione. I. m. 190-191.*

Rákóczi Ferencnek azt veti szemére, hogy nagyravágyásból, ősei nyomdokait követve Erdély fejedelme akart lenni és ezért robbantotta ki a felkelést. Ismerteti Longueval szerepét, Rákóczi letartóztatását és szökését. Szerinte Velencébe menekült, majd Itáliából Párizsba ment és onnan Lengyelországba. (Ez persze nem felel meg a valóságnak). A felkelés kezdetén felvette a kapcsolatot a törökökkel és az ő segítségüket kérte. Szól a béketárgyalásokról s ezekhez kapcsolódva I. Lipót kegyelmességét dicséri. Azt állítja, hogy a kurucok meg akarták ölni a császárt. Kifogásolja azokat az iratokat, amelyeket a felkelők kiadtak egy olyan uralkodóház ellen, amely „az ortodox vallás erős bázisa” és az „egész keresztény világ példaképe”. Különösen zokon veszi, hogy Rákóczi Lipót császárt zsarnoknak nevezi, amikor ez megszabadította a magyarokat a töröktől. Mátyás király és Miksa császár egyezményére hivatkozva jogosnak ítéli a Habsburgok örökös királyságát s azt a stabilitás fontos tényezőjének tartja. Hivatkozik Bonfinire, aki maga is elítélte a zavargásokat, amelyek annyira jellemzik a magyar népet s amelyek ellen féket jelent az erős hatalom. Rákóczi — amint az angol–holland mediáció eredménytelensége is bizonyította — nem akar megegyezést, de rosszul fog járni: a császár jogos hatalmát fegyverrel fogja érvényre juttatni.

Az ismertetett kiadvány a császári udvar „kemény vonalásainak” álláspontját képviseli, mégpedig feltehetőleg a jezsuitákét. Közben igyekszik tárgyilagosságát bizonyítani s nemcsak azzal, hogy a kuruc követeléseket is ismerteti, hanem úgy is, hogy az angol és holland közvetítőket hívja tanúul. Kész dokumentumokat is közölni, mégpedig latin nyelven is, a hitelesség alátámasztására. Emellett oratio obliqua formájában felhasznál jelentéseket, s így kommentál. Nagy barokkos körmondatokban ír, amivel minden szerénykedése ellenére azt akarja bizonyítani, hogy literátus ember is.

Bátran állíthatjuk, hogy a *L'idea delle ribellione del Regno di Ungheria* tartalma és formája miatt egyaránt a XVIII. század eleji magyar kérdés körüli nemzetközi polémia egyik fontos dokumentuma.